

Hegedűs István

„Gezeget garba, lábogat a bad alá!”

Eiler Ferenc: Németek, helyi társadalom és hatalom. Harta, 1920-1989.

Argumentum, Bp. 2011.

A szerző a könyvét négy főbb részre osztja, amelyek segítségével, a kronologikus rendet megtartva tesz kísérletet egy alföldi, német nemzetiségi község 20. századi társadalomtörténetének megrajzolására. A kevésbé türelmes olvasó kedvéért eláruljuk, hogy a kísérlet sikeres volt, melynek nyomán egy újabb értékes, követendő példaként élénk állított munkát vehetünk kezünkbe Eiler Ferenc és az MTA Kisebbségkutató Intézetének jóvoltából.

A kötet nem a klasszikus szociográfiai előzmények nyomában kíván haladni, egy ízig –vérig történettudományos alapokon nyugvó, annak eszköztárát felvonultató műről van szó. Fókuszpontjába Harta községet, annak német nemzetiségű közösségét, az 1920 és 1989 közötti időszak nemzetiségi kérdését állítja. A szerző következőképpen határozza meg saját feladatát: „A hartai társadalom, közélet, helyi hatalom, valamint a közösség identitásának korszakonkénti elemzésével azt az ívet igyekszem megrajzolni, amelynek kezdőpontján egy német, a paraszti közösségekre többnyire jellemző apolitikus, munkaközpontú helyi társadalom, végpontján pedig egy jelentős mértékben asszimilálódott, identitásszerkezetében jelentős változásokon átesett, (részben) német származású közösség áll.”¹ Célja egy községen szemléltetni a magyarországi nemzetiségi politika és a német nemzetiségi törekvések kölcsönhatásait.

A könyv első részében a két világháború közötti hartai társadalom bemutatását, a német nemzetiségi közösség identitásának elemzését végzi el. A második részben, még az 1930-1945 közötti időszaknál maradva, már a nemzetiségi kérdés körül kulminálódó problémákat vizsgálja. A harmadik fejezet az 1945 és 1949 között történt ki- majd betelepítést járja körül tendenciózusan. Az utolsó, negyedik részegység pedig négy évtized (1949-1989), a szocialista korszak történetét mutatja be a hartai németiség sorsán keresztül.

A magyarországi németekkel foglalkozó munkák legnagyobb része politika- és/vagy szervezettörténeti megközelítésűek, társadalomtudományos fókusszal addig kizárólag németországi szerzők (Gerhard Seewann, Holger Fischer és Wolfgang Aschauer) foglalkoztak munkáikban. A hazai szerzőgárda tollából a magyarországi németek ki- és betelepítésének folyamatai már jórészt ismertek, az alapkutatások nagyrészt lezárultak, azok összefüggéseinek vizsgálatát sok fiatal történész tekinti feladatának jelenleg is. Szerző jelen munkájával nem is ezt a kört kívánta tágítani, mint inkább a magyarországi német nemzetiségi települések monográfiáit kívánta bővíteni, amelyek már elkészültek például Németbóly, Pilisvörösvár és Dunabogdány esetében. Szerző munkájához elsősorban levéltári forrásokra, a MOL, Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Pest Megyei Levéltár, az Evangélikus Levéltár és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltár fondjaira támaszkodott.

p. 10.

A kötelező, általános, Hartát illető bevezető oldalak, a demográfiai mutatók és az igazán rövid településtörténet után a hartai németek identitás szerkezetének két világháború közötti állapotába nyerhetünk betekintést. A településen lakók arányszámát tekintve, anyanyelvi megoszlásban a németek, 1880-tól egészen 1941-ig 65% körül mozogtak, míg a magyar anyanyelvűek száma 30-33% körül változott. A hartai németek számára a német identitás evidencia volt, abba a német nemzettudat nem épült be, a német azonosságtudat azonban létezett. Harta a magyar falvak gyűrűjében is megőrizte saját, hartai német nyelvét. Mindezek mellett egyik legfontosabb eleme volt mindvégig a településnek a közösségi szellem, melyet Fél Edit 1935-ös monográfiája, valamint az interjúalanyok is megerősítettek.

A hartaiak nemzeti identitásépítésében három jelentősebb esemény játszott szerepet az 1920-as évekig. Az 1848-49-es szabadságharcban, valamint az első világháborúban való részvétel, illetve a Tanácsköztársaság, pontosabban annak leverése, amely során Harta mellett, helyiek részvételével zajlott le a „Duna-melléki ellenforradalom” egyik legnagyobb harci cselekménye. A magyar nyelv ismerete már a 19. század közepétől kiteljesedett a településen. A férfiak a századforduló tájékán már kivétel nélkül beszéltek magyarul.

A német identitás kérdése az 1930-as évek elejétől került a központba Hartán, nagyjából a Volksbund és annak agitációs tevékenységének megjelenésével. Ennek ellenére érdekes adalékokkal szolgálhat, ha az 1941-es népszámlálás, anyanyelvre vonatkozó arányszámait is megfigyeljük. Ekkor a településen 61,5% vallotta magát német anyanyelvűnek, német nemzetiségűnek ezzel szemben mindössze 23,5%. Szerző szerint ennek egyik oka lehetett a fogalmak körüli értelmezési probléma a lakosság számára.

Más alföldi, vidéki településekhez hasonlóan Harta lakosságának túlnyomó része is a mezőgazdaságból élt (77%). Solt után a második helyen állt a járásban a település a földek kataszteri tiszta jövedelmi értékét tekintve. Hartára nem volt jellemző a kertkultúra, annál nagyobb jelentősége volt viszont az állattartásnak. Az országos földviszonyokat a Hartaival összehasonlítva kitűnik, hogy az 1 kat. hold alatti földbirtokok aránya sokkal kisebb, míg az 1-5 kat. hold közötti birtokok aránya nagyobb, mint az országos átlag. A településen akkoriban tapasztalható erőteljesebb földéhség oka, tehát nem csak a korabeli dokumentumokból, de a statisztikai adatokból is érzékelhető. A mezőgazdaságból élő népesség igen kis hányada tartozott a településen a közép- és gazdagparaszti (tehát 20 kat. holdon felüli területtel gazdálkodó) népességhez. A falusiak számára több alternatíva is rendelkezésre állhatott a szegénységből való kitörés előtt. Még több munkával (ami a hartai németekre egyébként is jellemző volt) földet vásárolhattak, a kevésbé szerencsések azonban kitelepeülhettek, hajósok vagy a fővárosba munkásnak szegődhettek.

Az 1920-as évekig a hartai társadalom zártnak volt tekinthető, a magyar lakosság túlnyomó része a külterületeken, a nagybirtokokon élt és dolgozott, így maga a faluközösség megőrizhette zárt, német nyelvhasználathoz kötődő kultúráját. Meghatározó törésvonalak sem szociális, sem vallási téren nem keletkeztek a településen. Azonban a házasság kérdésében már az előző kettő is igen fontos és alapvető tényezőnek számított. „Így vált a nemzetiséghez tartozás és a szociális háttér mellett a felekezeti hovatartozás a házasságot megelőző, a másik kettővel lényegében azonos erősségű szűrővé.”²

p. 48.

Hartán a helyi hatalmat, más településekhez hasonlóan a jegyző képviselte, aki a község legbefolyásosabb embere volt. Ez a szerző által vizsgált településen a két világháború közötti időszakban, mindvégig ugyanaz a személy volt. A közigazgatási vezetésen kívül a falu hivatalos vezetője a bíró volt.

A nemzetiségpolitika egészen az 1910-es évekig nem hatolt be a településre, hatását az első világháborút követően kezdte érzékeltetni. Az országban ennek egyik jellemző momentuma volt a németiséget illetően, hogy 1923-ban, Jakob Bleyer vezetésével megalakult a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE). Ennek Hartán történő népszerűsítése a kezdeti időkben nem volt lehetséges, a kormányzat ugyanis mereven elzárkózott a nem egy tömbben (Hartát magyar falvak vették körül) élő németiség toborzásától. Néhány évig sikerült elhárítani a kezdeményezéseket, azonban 1932-ben megalakult az MNNE helyi csoportja. „Ettől kezdve a nemzetiségi kérdés nyíltan megjelent a településen.”³ A helyi németiség, ideológiai szempontból korántsem egységes csoportjait az MNNE országos központja mellett, az azt segítő „külső impulzusok” (Németországból érkező vándordiakok) megjelenése, a helyi közigazgatás és evangélikus egyház (a hartai lelkész), valamint a MOVE (Magyar Országos Véderő Egylet) helyi csoportja is befolyásolta. Hol erősítették, de inkább gyengítették egymás tevékenységét ezek a csoportok.

A nemzetiségi kérdés 30-as évekbeli előzményeit vizsgálva különösen jelentős eseménynek számít Raffay Sándor evangélikus püspök vizitációja, amelyet 1927 áprilisában tartott a településen. A látogatás legnagyobb hatású következménye az evangélikus, német nyelvű istentiszteletek számának radikális csökkentése volt.

AZ MNNE megszűnése után nem sokkal alakult meg a Volksbund helyi csoportja a településen, amely a korábbi egyesület jogutódjának tekintette magát. A későbbi tagok között, a gyakran hangoztatott állítások ellenére, minden vagyoni osztályból származó egyéneket lehet találni. Az egyesület tagsága működése idején átlagosan 550 fő körül mozgott, amely a német anyanyelvű lakosság kb. 15-16%-át jelentette. A tagok között leggyakrabban a későbbi földosztás ígéretével meggyőzöttek voltak. A szervezet működése közel sem volt zavartalan, melyek főleg a tagtoborzó akciók, Hitlerjugend-gyerekek elszállásolása, valamint az SS-toborzások körül kulminálódtak. Szerző négy ilyen témát különített el, melyekkel a szervezet négy éves működése a legjobban megfogható.⁴

A második világháború végétől 1949-ig tartó nem túl hosszú, ám annál eseménydúsabb periódus a hartai népesség történetének egyik legdrámaibb fejezete. A korábbi évtizedek munkaközpontú világa a múltba vészett, a lakosság nagyobb része számára ekkor az életben maradás, az egzisztencia utolsó ágaiba való kapaszkodás volt az elsőrendű. Ahogyan azt Eiler Ferenc is megjegyzi: „Ebben az időszakban nem beszélhetünk faluközösségről, legjobb esetben is csak csoportokról...”⁵ A település a ki- és betelepítések, a felelősségre vonások és kollektív bűnösség elve okozta sokk éveit élte. Ezek a migrációs folyamatok alapvetően átrendezték a község etnikai és vallási képét. A malenkij robot és a hadifogság következményeként 1945 végén a Szovjetunióba elhurcolt hartaiak száma 360-400

p. 58.

p. 87.

p. 101.

között lehetett. A kitelepítések következtében 287 családnak kellett elhagynia korábbi otthonát, akik helyére körülbelül 300 család érkezett, javarészt külhoni magyarok.

1950-től kezdődően minden, addig diszkriminatív szabályozás alatt álló német nemzetiségi visszakapta magyar állampolgárságát, választójogát. 1955-ben pedig, bár tagság és tagszervezet nélkül, de megalakulhatott a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetsége is. 1956 és 1968 között az állampárt az ún. „automatizmus-koncepció” elvével látta a nemzetiségi kérdést megoldhatónak, majd 1968-ban hivatalosan is lemondtak az asszimilációt kiemelten kezelő politikáról.

A korszakban Hartán szinte teljesen eltűnt, legalább is a felszín alatt maradt a nemzetiségi kérdés. A település vezetőségében a korábbiakhoz képest erősen csökkent az „ős-Hartaiak” száma. Az őslakosok és betelepülők kasztosodás még hosszú ideig fennmaradt, mind a társadalmi, mind a gazdasági szintéren. Az évtizedek előrehaladásával, a nyolcvanas évekre már csak néhányan beszéltek a mindennapi életben, a privát szférában is németül. A rendszerváltást követően a korábbi kötött viszonyok és korlátozott lehetőségek bár megszűntek, a tradicionális közösségek, így a hartai felbomlása már nem fordítható vissza.

A kötetet függelék, tizenöt forrás közlése zárja. Az érdeklődő egy gondosan összeállított, bőséges irodalom- és forrásjegyzéket találhat a könyv végén. Az egyetlen hiányt talán egy névmutató jelenti a függelékek sorában. Az olvasást néhány helyen zavarják mindössze apró elütések (pl.: a 175. oldalon az 1848-as szabadságharc helyett 1948-as olvasható; 218. oldalon, az irodalomjegyzékben hibásan szerepel Vadkerty Katalin neve), ezek javítása a következő kiadások feladata lehet.

Összefoglalva egy pontos, szakszerű, a források teljességének feltárására irányuló összefoglaló munkát tarthat kezében az olvasó, mely az alcímtől eltérően kiemelten foglalkozik a két világháború közötti eseményekkel, a hartai közösség, a település német nemzetiségi lakosságának identitásképző tényezőivel és aktoraival és kevésbé a szocialista korszakkal.